

LUND UNIVERSITY

Facklig radikalism i Göteborg och Malmö

Kjellberg, Anders; Fleming, Daniel

Published in:
Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia

1984

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Kjellberg, A., & Fleming, D. (1984). Facklig radikalism i Göteborg och Malmö. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, (27-28), 72-83.

Total number of authors:
2

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Facklig radikalism i Göteborg och Malmö

DANIEL FLEMING & ANDERS KJELLBERG

Malmö och Göteborg har ända sedan sekelskiftet tillhört de främsta varvsstäderna i Sverige och varvsarbetarna har här spelat en dominerande roll inom arbetarrörelsen. Ändå går utvecklingen starkt isär både i fackligt och politiskt avseende. I Göteborg dröjde det länge innan fackföreningarna lyckades vinna insteg på de stora arbetsplatserna som varven. I Malmö var ca tre fjärdedelar av arbetarna vid de större verkstäderna med i en fackförening redan vid sekelskiftet mot bara var sjätte i Göteborg. Men när fackföreningarna väl slog igenom på allvar i Göteborg antog de en betydligt radikalare karaktär än i Malmö. Inte minst bland varvsarbetarna var radikaliteten påtaglig. Med undantag av några korta perioder av radikala utbrott vid krigssluten har de malmöitiska varvsarbetarna däremot slutit upp bakom en stabil reformistisk tradition.

Varför kom fackföreningarna igång senare bland varvsarbetarna i Göteborg än på Kockums och varför fick den göteborgska radikaliteten 1920–60 ingen motsvarighet i Malmö? Det är några av de frågor som Bo Stråth försöker besvara i den imponerande studien *Varvsarbetare i två varvsstäder. En historisk studie av verkstadsklubbar vid varven i Göteborg och Malmö* (förlag Svenska Varv AB). Stråths arbete är det första i en serie på åtta som publiceras 1983–85 inom ramen för forskningsprojektet *Svensk varvsindustri i Göteborg*.¹

Genom att använda en komparativ metod lyckas Stråth förklara den i Göteborg särpräglade utvecklingen på ett helt annat sätt än om tyngdpunkten helt lagts på Göteborgsvarven. Som måtto för sin studie har Stråth haft Marc Blochs historiemetodiska tes: Det finns ingen sann förståelse utan ett visst mått av jämförelse; naturligtvis förutsatt att jämförelsen bygger på storheter som uppvisar både skillnader och likheter.

Jämförelsen mellan Malmö och Göteborg visar att det är otillräckligt att utgå från arbetsprocessens karaktär och förändringar. Stråth framhäver med rätta att då arbetet var likartat på alla varven kan förklaringen inte sökas häri. Istället sätts ett par andra faktorer i fokus, dels arbetsgivarnas agerande, dels arbetarklassens tillväxtmönster. I synnerhet i det första avseendet var kontrasten stark mellan de två varvsstäderna.

Patriarkaliska arbetsgivare i Göteborg

Medan fackföreningar och kollektivavtal accepterades vid Kockums redan före sekelskiftet, härskade de anti-fackliga arbetsgivarna tämligen oinskränkt i Göteborg.² Ett långtgående patriarkaliskt system och en från 1896 välutvecklad arbetsgivarorganisering höll tillbaka fackliga ambitioner från varvsarbetarnas sida. Det fanns dock en inbyggd motsättning häri, vilket kom till klart uttryck då arbetsgivarna deltog i de stora lockouterna 1903 och 1905. Organiserade

arbetsgivare som tillgriper lockouter väckte naturligtvis misstro bland de tidigare omhuldade arbetarna. Alldeles bortsett från lockouternas utgång fick de indirekt som effekt att det patriarkaliska systemet rasade samman och arbetarna slöt sig samman i fackföreningar och upprättade egna sjuk- och sparkassor. En åtgärd som svetsade samman arbetarna mer än mycket annat var då företagen använde sina sjukassor som stridsmedel under lockouterna.

I Malmö fanns det ingen motsvarighet till den göteborgska patriarkalismen. Om man skall tala om någon avvikelse från det i Sverige typiska var det snarare genom att Kockumsdirektören Wessberg ovanligt tidigt accepterade kollektivavtal och fackföreningar. Ännu fram till 1905-06 var det annars mest vid mindre företag som avtal förekom. Å andra sidan hade det som vid Kockums senare kom att kallas "det gemensamma intressets politik" inte varit möjligt om inte facket redan uppnått en avsevärd styrka.³

Det patriarkaliska systemet var enligt Stråth avgörande för fördröjningen av de göteborgska varvsarbetarnas fackliga organisering. Arbetarnas lojalitet bands till företagen, särskilt Lindholmens varv, med hjälp av pensioner, sjuk- och hälsovård, begravningshjälp, personligt understöd, låneshjälp, bostadsstöd etc, som strategiska arbetargrupper belönades med. Å andra sidan medförde systemets sönderfall att de stora skaror yngre arbetare som under 1910-talet strömmade till industrin var oberoende av patriarkalisk lojalitet och heller inte kunde identifiera sig med den bland de äldre starka liberalismen.⁴ Istället kom de unga i opposition till både liberalismen och den liberalt orienterade socialdemokratien i Göteborg.

Förändringar i arbetarklassens sammansättning

Därmed har vi kommit in på betydelsen av förändringar i arbetarklassens sammansättning. Såväl vid Götaverken och Eriksberg som kullagerfabriken SKF ökade arbetarantalet starkt under hela 1910-talet.⁵ Vid det tredje Göteborgs-varvet, Lindholmen, fanns det inte fler anställda 1920 än 1910. Kockums expansion var betydligt blygsammare än de båda förstnämnda Göteborgs-varvens. Uppgången, som var koncentrerad till första hälften av 1910-talet, var till stor del en återhämtning efter en sysselsättningssvacka omkring 1910.⁶ Stråth påvisar ett samband mellan grad av industriell expansion och utveckling i radikal riktning. Det gäller både vid jämförelser mellan Göteborgsföretagen och mellan Malmö och Göteborg. Stråth överdriver dock skillnaden mellan varvsstäderna då han påstår att metallarbetarna i Göteborg ökade sin andel av industriarbetarna från 20% 1910 till 40% 1920.⁷ Beräkningar utifrån Stråths eget diagram visar att metallarnas andel inskränkte sig till 1/3 1920 och att en ca 20%-ig andel var ett faktum redan år 1900. Även detta innebär dock en kraftig stegring. I Göteborg ökade antalet metallarbetare från ca 4000 till ca 10 000 mellan 1910 och 1920 och i Malmö från mindre än 2000 till ca 4000. Relativt sett var uppgången således nästan lika stor i Malmö.

Om vi lämnar sådana totalsiffror för städerna och istället koncentrerar oss på varven och kullagerfabriken SKF är det slående hur väl vänstersocialisternas

tilltagande styrka sammanfaller med tillströmningen av nya, företrädesvis "okvalificerade" arbetare, som plåtslagare och tempoarbetare. Vid slutet av 1910-talet var vänstersocialisterna i absoluta tal starkast vid SKF, den arbetsplats som hade störst inslag av icke-yrkesarbetare och där antalet anställda i särklass växte mest, från 250 1910 till 3500 toppåret 1917. Relativt sett hade vänstersocialisterna flest anhängare vid Eriksberg, men även vid SKF var de i majoritet. Bland Göteborgsvarven var radikalismen svagast vid det stagnerande Lindholmen. De nya arbetargruppernas radikalism får ses mot bakgrund av att deras löner inte höll jämna steg med yrkesarbetarnas. Därtill kom den allmänna reallönestagnationen under dyrtiden vid första världskrigets slut. För att förklara radikalismen anknyter Stråth till den norske historikern Edvard Bulls tes från 1922 om att en sen och snabb industrialisering främjar radikalism.⁸ För Göteborgs del var det viktiga anhopningen av ett stort antal yngre arbetare som stod främmande för de äldres liberala eller liberalt-socialdemokratiska orientering och som ifrågasatte den relativt privilegierade ställning som dessa äldre yrkesarbetare befann sig i. Till bilden hörde också att möjligheterna att avancera till yrkesarbetare, till skillnad från tidigare, var högst begränsade.⁹

På arbetsplatser där inslaget av äldre arbetare var större, som Lindholmen och Kockums, hade de yngre svårt att göra sig gällande. På Kockums låg den fackliga aktiviteten nästan helt nere efter storstrejksnederlaget 1909. Någon egentlig uppryckning skedde inte förrän 1917, då en spontan rörelse uppstod bland företrädesvis de yngre och fackligt organiserade arbetarna.¹⁰ Året därpå omorganiserades facket för att uppnå större slagkraft. Den extremt decentraliserade klubbstrukturen omstöptes så att man nu fick en gemensam klubb för hela Kockums; de gamla klubbarna gjordes om till sk grupper.

Stråth påvisar alltså ett samband mellan snabb industrialisering, arbetare-tillväxt och radikalismens styrka under *genombrottsperioden*, men en jämförelse mellan SKF och Göteborgsvarven, samt varven inbördes, visar att 1910-talets mycket kraftiga tillväxt av arbetarantalet inte i sig förklarar radikalismens fortsatta utveckling och starka ställning i Göteborg. Vid det under 1910-talet exceptionellt expanderande SKF skiftade nämligen majoritetsförhållandena i socialdemokratisk favör redan 1924. Omvänt var det på Lindholmen som kommunisternas styrka höll i sig längst efter andra världskriget, dvs det varv där tillströmningen av unga, okvalificerade arbetare var som lägst under det formativa 1910-talet. Stråth tar dock aldrig upp denna problemställning till diskussion. En jämförelse mellan Lindholmen och Kockums, båda med begränsad arbetartillväxt under 1910-talet, men med vitt skild politisk utveckling senare, visar att Bulls tes är otillräcklig som förklaring för den senare utvecklingen.

Till bakgrunden för vänsterns bakslag vid SKF hörde den mycket stora produktionsnedgången vid företaget under 1920-talets början.¹¹ Den omöjliggjorde fackliga offensiver; istället splittrades den kommunistiska klubbstyrelsen då den ställdes inför valet mellan permittering av 1400 man eller en lönesänkning med 20%. Inför SKFs lönesänkningar beslöt verkstadsklubben vägra allt ackordsarbete. SKF svarade med att massavskeda majoriteten arbetare. Medlemstalet i klubben sjönk till 80. Klubben var nära total upplösning. Kommu-

nisternas starka ställning gick förlorad och styrelsen blev socialdemokratiskt dominerad.

En faktor som Stråth inte tar upp vid förklaringen av utvecklingen på SKF är arbetsgivarsidans inställning till facket – något han lägger stor vikt vid i sina generella resonemang och då det gäller skillnaden mellan Göteborg och Malmö. Till skillnad från vid Göteborgsvarven hade det aldrig funnits något patriarkaliskt system med anti-facklig udd vid SKF, där tillverkningen för övrigt startade först 1907. Tvärtom var företagsledningen redan vid 1910-talets början mån om att upprätthålla goda kontakter med fackföreningen.¹² I så måtto finns det en likhet med Kockums. Det faktum att det aldrig var fråga om något nedbrytande av ett patriarkaliskt system vid SKF kan möjligen förklara en del av skillnaden i förhållande till varven i Göteborg. Stråth reser aldrig denna fråga. Den för företagsledningen lätt övervakningsbara arbetsprocessen nämns däremot som försvårande för underjordisk facklig agitation.¹³ En annan tänkbar hypotes (som dock inte behandlas av Stråth) är att det stora inslaget av tempoarbetare gav den fackliga organisationen en viss instabilitet.

Lönepolitikens betydelse för facklig radikalism

De frågeställningar som behandlas av Stråth belyses i viss mån också i Thommy Svenssons *Från ackord till månadslön. En studie av lönepolitiken, fackföreningarna och rationaliseringarna inom svensk varvsindustri under 1900-talet*.¹⁴ Kvantitativt och kvalitativt är detta verk lika imponerande som Stråths studie. Svenssons ämne är i första hand att kartlägga och förklara arbetarnas och arbetsgivarnas strategier när det gäller löneform samt inflytande- och kontrollmöjligheter inom arbetsprocessen. Begreppet arbetspolitik används som beteckning för ett företags helhetsstrategi beträffande utformningen av arbetet, lönepolitiken och anställningsförhållandena.

Vid tiden före och kring sekelskiftet stod anställningspolitiken i förgrunden. Syftet var att skaffa duktiga yrkesmän, behålla dem så att de lärde sig arbetets hemligheter och göra dem lojala mot företaget. Och här fyllde det patriarkaliska systemet med sjuk- och begravningskassor m m en viktig funktion. Med hänvisning till en arbetsstatistisk undersökning av rikets 32 största verkstäder 1899 konstaterar Svensson att ekonomiska trygghetsinrättningar var vanliga inom verkstadsindustrin vid sekelskiftet, men att varven tillhörde de företag där de var mest utbyggda.¹⁵ Lönepolitiken användes mycket medvetet för att underlätta rekryteringen av yrkesarbetare. Framför allt vid Götaverken (som då hette Keillers) var löneskillnaderna stora.

Svenssons målsättning är i första hand deskriptiv, dvs att undersöka vad som faktiskt hänt och beskriva utvecklingen.¹⁶ Först i andra hand är syftet att förklara arbetspolitikens förändringar. Följaktligen saknas några så utarbetade hypoteser som i Stråths studie. Vi inskränker oss här till att granska vad Svenssons bok har att ge utifrån Stråths frågeställningar om skillnader i den fackliga organisationsgradens utveckling och betingelser för facklig radikalism.

En fråga som reser sig vid läsningen av Svenssons studie är hur man ska

förklara att andelen fackligt anslutna arbetare var betydligt lägre vid Götaverken än vid Lindholmen under större delen av 1910-talet. Ännu vid årsskiftet 1915/16 var bara 15% av götaverksarbetarna med i Metall mot ca 40% vid Lindholmen, som var känt som ett svagt fackligt fäste.¹⁷ Att anslutningen var klart högre vid Lindholmen kan ha haft samband med att löneskillnaderna där var mycket mindre än vid Götaverken samtidigt som arbetarkollektivet var mer homogent vid Lindholmen till följd av det stora antalet plåtslagare.¹⁸ Däremot låg götaverkarnas genomsnittliga lönenivå högre (enligt statistik från 1920), trots att endast 30% av dem tillhörde facket 1918 mot hela 70% vid Lindholmen.¹⁹

En annan fråga är vad förhållandet fack - arbetsgivare betydde. Med tanke på den tidigare anti-fackliga inställningen hos de göteborgska metall-arbetsgivarna - med åtföljande svårigheter för fackföreningarna att slå rot - skulle man vänta sig att en övergång till ett klimat präglat av avspänning vore till fackets fördel. I själva verket var samarbetet fack - arbetsgivare under 1910-talet mest utvecklat vid det fackligt mycket svaga Götaverken, medan lindholmenledningen hade en negativ syn på fackföreningar.²⁰ Varken Svensson eller Stråth tar upp dessa frågor till en systematisk diskussion. Det förefaller dock som att det - även i fortsättningen - betydligt kärvare klimatet vid Lindholmen kan ha spelat en inte obetydlig roll för att kommunisterna länge hade en stark ställning här. Som tidigare framgått kan förklaringen i varje fall inte sökas i snabba förändringar av arbetskraftens sammansättning under 1900-talets första decennier; tillströmningen av nya arbetare var naturligt nog lägst vid det stagnerande Lindholmen.

Stråth antyder att de starkt varierande relationerna arbetare - arbetsgivare kan bidra till att förklara varför den kommunistiska nedgången (under efterkrigstiden) började tidigare på Götaverken och varför kommunisterna där aldrig var lika starka som vid de två andra göteborgsvarven.²¹ Av Svenssons studie framgår det att samarbetspolitiken på Götaverken bröts under 1930-talet då det blev vanligt med konfrontationer till följd av att ackorden sänktes och de fackliga gruppstyrelserna förvägrades förhandla om ackorden.²² Allra mest avvisande till arbetarna ställde sig företagsledningen på Eriksberg. Man gick konsekvent in för "piskans politik" och skrev ned ackordspriserna under åren 1929-34 så att arbetarna tvingades utnyttja den "gömda" arbetstiden, dvs arbeta mer intensivt för att undvika sänkt lön.²³ Därigenom skapades det utan tvekan utrymme för ett växande kommunistiskt inflytande. Ett annat resultat var att fackets förhandlingsrätt om ackorden erkändes i arbetsdomstolen genom den sk andra Eriksbergsdomen i december 1934.²⁴ Även om eriksbergsledningen nu led ett svidande nederlag fortsatte den konfrontationspolitiken ända fram till dess varvet förstatligades 1975 (det lades ned 1979).²⁵ Först 1962 lyckades socialdemokraterna definitivt erövra verkstadsklubben ordförandepost från kommunisterna.

Göteborgskommunisternas tidsstudieoffensiv

Frågan om tidsstudier behandlas utförligt av Svensson. Tvärt emot vad man skulle kunna tro blev den aldrig någon vattendelare mellan socialdemokratisk

och kommunistisk facklig politik. Visserligen var förbundsledningen positiv till tidsstudier och den kommunistiska oppositionen negativ, men på verkstads-golvet kunde ställningstagandet ibland te sig helt annorlunda.²⁶ Paradoxalt nog motsatte sig den socialdemokratiskt dominerade klubben vid Kockums införandet av arbetsstudier 1938, medan de kommunistiska klubbarna vid Götaverken och Eriksberg inte bara accepterade, utan också efter kriget t o m drev på spridandet av den nya metoden till så många yrkesgrupper som möjligt.²⁷ Delvis kan det förklaras av att Kockums uppträdde offensivt i frågan, till skillnad från de båda andra varven, som visste att de kunde påräkna motstånd om de bar sig oförsiktigt åt. Hur som helst blev resultatet att Kockums fick tona ned sina ambitioner avsevärt, medan de fackliga representanterna vid Eriksberg och Götaverken tidvis tillgrip militanta medel för att bygga ut tidsstudieverksamheten.

Lönepolitiska motiv låg bakom göteborgsfackens agerande. På grund av varvsarbetets karaktär utmanade tidsstudierna sällan yrkesarbetets innehåll, vilket också bidrog till att göra arbetsgivarna relativt ljumma. Istället kom tidsstudierna att tjäna som ett medel att undvika tvister om ackordsättningen och göra lönerna mer prestationsinriktade. För de fackligt aktiva kommunisterna gällde det helt enkelt att tillämpa den lönepolitiskt mest effektiva strategin och att överglänsa socialdemokraterna i detta avseende.²⁸ De nya ackordberäkningsmetoderna gjorde det emellertid lättare att träffa individuella avtal, utan fackets aktiva medverkan.²⁹ Det bör ha bidragit till att undergräva kommunisternas fackliga inflytande, särskilt som varven var beredda att höja lönerna starkt under efterkrigstidens långa högkonjunktur.

Tradeunionism i Malmö men inte i Göteborg

Den olikartade fackliga utvecklingen i Göteborg och Malmö berodde inte bara på förhållandena på arbetsplatserna, där nedbrytandet av ett patriarkaliskt system i Göteborg kombinerat med en masstillströmning av unga arbetare utgör den viktigaste förklaringen under 1900-talets första årtionden. Också på det partipolitiska planet gick utvecklingen starkt isär i de båda varvsstäderna. I Malmö, där socialdemokratin tidigt fick fotfäste, svalnade det starka politiska engagemanget hos metallarbetarnas fackliga ledare betydligt mot slutet av 1890-talet.³⁰ Man tonade ned sin anknytning till socialdemokratin med motivet att uppnå en bredare facklig anslutning. Metallarbetarfackföreningen blev mer och mer en renodlat facklig intresseförening, dvs utvecklades i vad som brukar kallas *tradeunionistisk* riktning. Det kan nämnas att av 22 kandidater till arbetarekommunens styrelse 1910 var ingen metallarbetare.

Fackföreningsrörelsen i Göteborg blev däremot aldrig *tradeunionistisk*. Man behöll banden till det socialdemokratiska partiet, som i sin tur samarbetade med de i Göteborg starka liberalerna.³¹ Vidare gjorde partiet redan vid 1910-talets början stora ansträngningar att vinna tjänstemännen. Men redan då fanns det en riktning inom socialdemokratin som protesterade mot samarbetet med liberalerna och att man fäste så stor uppmärksamhet vid tjänstemännen. Sprickan

gick tillbaka ända till sekelskiftet, då en liten, men växande grupp föraktfullt talat om socialdemokratiens samarbete med "arbetareföreningen utan arbetare". Det syftar på den fram till 1917 liberalt dominerade Arbetareföreningen, som bl a svarade för bygget av det som närmast motsvarade ett folkets hus vid Järntorget 1909. Under första världskriget ökade den radikala minoriteten i styrka och nu trädde de rikspolitiska frågorna alltmer i förgrunden. I ledningen för kroppsarbetarnas kritik från vänster stod metallarbetarna. Som nämnts, blev vänster-socialisterna starkast vid de industrier som växte snabbast under 1910-talet. Ett annat uttryck för radikalismen var att det från 1915 fanns starka syndikalistiska sektioner på Götaverken och Eriksberg; 1920 motsvarade den på Götaverken 1/5 av Metalls medlemstal.³²

Ända fram till 1960-talet skulle Göteborgs verkstadsarbetare - framför allt de vid varven - tillhöra de allra radikalaste inom svensk arbetarrörelse. Det yttrade sig bl a i de allmänna valen: 11-18% röstade på kommunisterna och socialisterna 1932-38 i Göteborg, mot 5-9% i riket och ca 2% i Malmö.³³ Vid styrelsevalen inom avdelning 41 (Metall i Göteborg) fick kommunisterna över 60% av rösterna 1924-25 och 1934-35.³⁴

Efter kriget nådde de över 50% 1946-47 samt över 40% 1948-52, 1956 och 1958-59.³⁵ Till bilden hör också att det sedan 1923 fanns en stark, radikal opposition inom den göteborgska socialdemokratin.³⁶ 1933 tog den s k Strömgruppen t o m över ledningen av arbetarekommunen. Då partiledningen uteslöt Ström ur partiet 1934 gick han med sina anhängare in i Kilboms socialistiska parti, vilket sannolikt bidrog till vänsterns styrka i avdelning 41 åren 1934-36.

Lönefrågorna, radikalismens grund

Stråth behandlar på ett förtjänstfullt sätt både den fackliga och politiska kampen vid varven. Det är dock lönefrågorna och den fackliga kampen som står i centrum för analysen. Det är kommunisternas offensiva fackliga linje gentemot socialdemokraterna som är grunden till deras styrka, inte deras politik, som den kom till uttryck i fraktionskampen och den politiska agitationen, menar Stråth.³⁷ Som Stråth själv formulerar det: "Utan praktiska förhandlingsresultat att peka på hade kommunisterna inte haft den fackliga makten vid varven i Göteborg årtionde efter årtionde. Grunden till maktställningen var som framhållits facklig, inte politisk."³⁸

Som vi senare skall återkomma till anser vi denna starka uppdelning på fackligt och politiskt för tvivelaktig, i synnerhet som Stråth tenderar att reducera alla politiska frågor till "symbolfrågor".³⁹ Stråth polemiserar dock med rätta mot Varvsindustriföreningens (och förmodligen en vanlig borgerlig) uppfattning att det var de kommunistiska "cellerna" och den kommunistiska politiken som var den egentliga orsaken till de många fackliga konflikterna i Göteborg.⁴⁰ I Stråths perspektiv var det den offensiva *fackliga linjen*, förankrad i arbetarnas egen militans, som gav kommunisterna deras styrka. Socialdemokraterna tvingades ofta försvara centrala avtal, som präglades av den solidariska lönepolitikens återhållsamhet för expansiva industrier, hänsyn till den socialdemokratiska

regeringens önskemål och en långtgående samarbetspolitik med arbetsgivarna. Varven hörde till de allra lönsammaste företagen före, under och efter andra världskriget. Därför fanns det utrymme för lönestigningar, vilket kommunisterna lätt kunde peka på och utnyttja i den fackliga offensiva politiken gentemot socialdemokraterna.

När Stråth skall förklara nedgången för kommunisterna vid varven under senare delen av 50-talet och 60-talet sker det återigen med den fackliga politiken och lönefrågorna i centrum, men nu bara med omvända förtecken. Trots återhållsamhet i de centrala avtalen sker en snabb löneutveckling vid varven och en välständsstigning i hela samhället och detta är möjligt inom ramen för en socialdemokratisk solidarisk lönepolitik och allmän samarbets- och reformpolitik. Götaverken som tidigast av Göteborgsvarven får en socialdemokratisk majoritet (1954) har också den snabbaste löneutvecklingen på 50-talet. Eriksberg och Lindholmen, med kommunistisk majoritet, har en långsamare. Högkonjunktur och kraftig löneglidning, särskilt på varven, bl a på grund av bristen på arbetskraft, gör den offensiva fackliga kampen alltmer överflödigt - och således också kommunisternas roll vid varven, menar Stråth.⁴¹

Politiken ett symbolspråk

Stråth behandlar också de ständiga fraktionsstriderna mellan socialdemokrater och kommunister vid varven, men ser dessa motsättningar mera som en strid om olika fackliga linjer än som politiska motsättningar. Den politiska kampen vid varven får generellt ingen självständig status eller förklaringskraft hos Stråth. Det gäller i synnerhet efterkrigstiden då kommunisternas styrka nästan uteslutande förklaras med deras offensiva fackliga linje. Kommunistisk *tillbakagång* och socialdemokratisk framgång, såsom under finska vinterkriget och, senare, under kalla krigets avslöjande av stalinismen, förklaras däremot med politiska faktorer. Enligt Stråth är politiska frågor mera en intern sammanhållningsfaktor för kommunisterna än en grogrund för radikalism under efterkrigstiden.

Som vi tidigare sett lägger Stråth emellertid större vikt vid de sociala och politiska förhållandena för att förklara radikalismens uppkomst på 1910-talet. Här står bl a brottet med Göteborgspatriarkalismen och -liberalismen i centrum, liksom Bulls tes om radikaliserings på grund av snabb tillväxt och generationsskifte bland arbetarna. (Bulls tes använder Stråth delvis också på efterkrigstiden, något som vi återvänder till). De fackliga linjerna står mindre i centrum som orsaksförklaring till radikalismens *uppkomst*, medan de renodlas för att förklara kommunisternas styrka under efterkrigstiden.

Det är som om kommunisternas styrka, efter radikalismens genombrottsår på 1910-talet, dels inte längre behöver förklaras på politisk nivå, dels endast ses som en bieffekt till den framgångsrika fackliga kampen. På ett överordnat materialistiskt plan kan vi naturligtvis ge Stråth rätt i att välfärdsutvecklingen i Sverige successivt urholkade mycket av kommunisternas argumentation, att kommunisterna försvagades just genom att den reformistiska samarbetspolitiken skördade framgångar, men att detta först slog igenom ett stycke in på 50-talet, och att

kommunisterna därför kunde växa sig starka i perioden under och efter världskriget. Men även om vi ansluter oss till en sådan allmän materiell tolkningsram, menar vi, att den politiska utvecklingen står oförklarad så länge den inte behandlas självständigt i analysen.

Stråth talar genomgående om den politiska kampen och agitationen vid varven som "symbolfrågor", "symbolspråk" eller "liturgi".⁴² Det mest positiva som Stråth säger om betydelsen av kommunisternas politiska kamp vid varven framgår av följande citat: "Om den egentliga grunden för den framgångsrika kommunistiska politiken var en radikal lönepolitik så skall man inte bortse från den politiska liturgins betydelse, bl a som en tolkningsram för de radikala kraven och som en inspirationskälla för kärngruppen i dess agitationsarbete."⁴³

Kommunisternas politiska linje har i Stråths perspektiv inte haft någon självständig attraktion bland varvsarbetarna i Göteborg. Dessa accepterade nämligen principiellt "gällande politiska och sociala ramar".⁴⁴ De var "inga revolutionärer beredda till politisk handling av omstörtande slag"⁴⁴ Således konstaterar Stråth: "Det är viktigt att slå fast att oaktat den politiska språkdräkten var radikalismen en facklig kamp, inte en politisk".⁴⁴

Det är här vi ställer oss tvivlande. Vi menar att Stråth - även om det ofta är fråga om nyanser eller överbetoningar - gör sig skyldig till ekonomisk reduktionism. Den politiska kampen och dimensionen får inget självständigt värde. Radikalismen reduceras till en ren lönekamp. Det påminner om kommunisternas vanliga syn på socialdemokraternas politik: den är bara borgerlig politik, den har ingen riktig förankring hos arbetarna.

En logisk fullföljning av Stråths resonemang, om det tillspetsas lite för att visa det absurda i reduktionistiska tolkningar är följande: De radikala eller kommunistiska arbetarna vid Göteborgsvarven under efterkrigstiden var i grunden bara fackligt militanta (intresserade av mera lön), inte revolutionära. De accepterade systemet. De var i grunden reformister. (Och om resonemanget fullföljs för socialdemokraternas del - för logikens skull). Socialdemokratiska arbetare var socialister på pappret men accepterade i grunden borgerliga värderingar och det kapitalistiska samhället. De var i grunden borgerliga. Dvs kommunisterna var reformister. Reformisterna var borgerliga. Logisk slutsats: Kommunisterna var borgerliga. Dvs alla (politiska) katter är grå(sossar).

Finska vinterkriget. Cirkulär 3

När Stråth behandlar finska vinterkriget och kampen om cirkulär 3 i Metall tilldelas dock de politiska frågorna en viktig roll, utan reservationer om symbolspråk eller dylikt. Här kan politikens dominerande betydelse helt enkelt inte undgås. Efter det ryska anfallet på Finland sände LO i december 1939 ut cirkulär 1144 "Enig front mot kommunismen" - med uppmaning att bojkotta kommunister vid förtroendeval. Den antikommunistiska opinion som följde på finska vinterkriget, gjorde det mycket tacksamt att angripa kommunisterna. Långt efter vinterkrigets avslutning tog Metallförbundet, starkt uppbackat av Göteborgs socialdemokrater, initiativet till cirkulär 3 i Metall, som *förbjöd* valet av

kommunister till alla förtroendeposter inom förbundet. Beslutet motiverades med att kommunisterna var ett nationellt hot. Demokratien kunde inte drivas så långt att diktaturens anhängare tog över. Cirkulär 3 ledde till en våldsam politisk konfrontation och bitterhet mot socialdemokraterna. Det blev kulmen på fraktionsstriderna.⁴⁵

Vinterkriget ledde till en mycket kraftig tillbakagång för kommunisterna vid varven (och i hela fackföreningsrörelsen). Men nedgången var en engångsföreteelse. Efter vinterkrigets slut och Tysklands anfall på Sovjet använde kommunisterna med stor framgång cirkulär 3, kopplat till avtalsprolongeringen under världskriget, till en hård politisk och facklig kritik av socialdemokraterna och Metallförbundet. Här kopplar Stråth på ett förtjänstfullt sätt den fackliga och politiska kampen samman.

När cirkulär 3 upphävdes, och kommunisterna återigen blev valbara, fick de majoriteten av rösterna inom Metalls avdelningar i bl a Stockholm (55%) och Göteborg (60%). De tog över avtalskonferensen hösten 1944 och krävde att samlingsregeringens pris- och lönestoppspolitik skulle upphävas. Detta var inte bara en facklig linje, menar vi, utan också en politisk kritik av socialdemokraternas samarbetspolitik. Resultatet blev Metallkonflikten i februari 1945, sedan förbundets avtalsförslag avvisats i omröstning (72% nej-röster på landsplan och 95% vid de tre Göteborgsvarven).

Metallkonflikten blev ett nederlag - det var som Stråth bedömer det, närmast ett oeftergivligt krav från LO- och Metalledningens sida för att bevara den socialdemokratiska maktpositionen inom fackföreningsrörelsen.

Politikens roll under efterkrigstiden

Vi menar att det tydliga samband mellan facklig och politisk radikalism, som är så iögonenfallande under krigsårens fraktionskamper också finns under efterkrigstiden. Vi menar att Stråths något ekonomistiska tes bör revideras. "Radikalismen var ehuru definierad i politiska termer ekonomisk, inte politisk", hävdar Stråth med hänvisning till Kockums kommunistiska majoritetsperiod (1945-1947).⁴⁷

I vårt perspektiv var radikalismen bland varvsarbetarna under krigsslutet och de första efterkrigsåren, även om den var mindre revolutionär än efter första världskriget, en del av en politisk och facklig radikaliseringsprocess av arbetarklassen i hela Europa, som det är omöjligt att reducera till facklig radikalism. Omvänt menar vi också att socialdemokraternas slutliga seger på Göteborgsvarven inte berodde på deras fackliga linje - de fackliga skillnaderna blev efterhand allt mindre - utan på ett politiskt övertag. Kommunismen blev under det kalla kriget alltmer en belastning också i de fackliga förtroendevärderna. Att Götaverken, varvet med snabbast löneutveckling, först blev socialdemokratiskt (1954), berodde inte på att socialdemokraternas fackliga linje där var överlägsen - och det hävdar heller inte Stråth - utan helt enkelt på en snabbare politisk omställning där. Denna underlättades förmodligen, dels av att företagsledningen här var mer samarbetsinriktad, dels av den kraftiga nyrekryteringen av arbetare. Den nya

efterkrigsgenerationen blev formad av tidens kombination av det kalla krigets antikommunism, välfärdsideologi och snabb industri- och lönetillväxt. Här fungerar, menar vi i motsats till Stråth, Bulls tes omvänt på grund av en annorlunda politisk konjunktur. Snabb industriexpansion leder inte i sig till politisk radikalism. Under 1950-talet gick radikalismen tillbaka, också vid varven, inte framåt. Stråth parallelliserar situationen vid 1940-talets slut och under 1950-talet med 1910-talet, och använder åter Bulls tes för att förklara Göteborgsvarvens särställning när det gäller kommunistisk dominans.⁴⁸ Vi finner denna parallellisering ohållbar.

Kritiska synpunkter som denna förminskar dock inte värdet av Stråths studie. *Varvsarbetare i två varvsstäder* innehåller nya infallsvinklar och spännande hypoteser, som på det hela taget behandlas på ett välbalanserat sätt. Inte bara varvsarbetarnas fackliga och politiska historia har tillförts ett viktigt bidrag, utan också forskningen om arbetarrörelsen överhuvudtaget.

Noter

1. Projektet bedrivs vid historiska och ekonomisk-historiska institutionerna i Göteborg under ledning av Jörgen Weibull och Lars Herlitz. Det stöds av Svenska Varv AB. Initiativet togs av förre metallaren och numera direktören vid Svenska Varv AB, Bengt Tengroth. Vi tar här upp ytterligare en nyutkommen volym inom projektets ram, nämligen Thommy Svenssons *Från ackord till månadslön. En studie av lönepolitiken, fackföreningarna och rationaliseringarna inom svensk varvsindustri under 1900-talet* (1983). Övriga arbeten i skriftserien *Svensk varvsindustri under 100 år* är Kent Olsson *Från pansarbåtsvarv till tankfartygsvarv. De svenska storvarvens utveckling till exportindustri 1880-1936* (1983), Jan Kuuse *Varven och underleverantiörerna. Förändringar i fartygsbyggandets industriella länkeffekter* (1983), Jan Bohlin & Anders Molander *Varvsarbetarna på arbetsmarknaden. Sysselsättning, löner, rörlighet hos Göteborgs varvsarbetare 1910-1970* (1984), Kent Olsson *Oljeekonomins svenska varvsindustri. Från skandinaviskt tillväxtblock till världsmarknadsinriktad varvsindustri i kris 1936-1976* (1985), Thommy Svensson *Personalpolitik i kris. Arbets- och lönefrågor inom västeuropeisk varvsindustri 1960-1985* (1985) samt Bo Stråth *Inför Ikaros fall. Fackliga och politiska reaktioner i Sverige och Väst-europa på varvsindustriens övergång från tillväxt till kris* (1985).

2. Stråth s 78ff och 97ff.

3. Ibid s 82 f.

4. Ibid s 113 och 162.

5. Ibid s 114.

6. Jämför ibid s 20.

7. S 20 och 113. Stråths beräkningar inkluderar Örgryte (som inkorporerades 1922). Om Örgryte exkluderas ökar metallarbetarnas andel av industriarbetarna från 24% 1910 till 48% 1920 - beräkningar utifrån Ingela Elison *Arbetarrörelse och samhälle i Göteborg 1910-1922* Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet nr 16 Göteborg 1970 s 85.

8. Stråth s 157ff och Edvard Bull "Arbetarrörelsens ställning i de tre nordiska länderna 1914-1920" *Arkiv* nr 15-16 1979.

9. Stråth s 161.

10. Ibid s 149ff.

11. Ibid s 200ff.

12. Ibid s 133.

13. Ibid s 164 och 204.

14. Se not 1.

15. Svensson s 52.

16. Ibid s 15.

17. Ibid s 162f.

18. Ibid s 59ff.

19. Ibid s 163.

20. Ibid s 140.

21. Stråth s 274.

22. Svensson s 202f.

23. Ibid s kapitel 11, speciellt s 212ff.

24. Ibid s 219.

25. Ibid s 316ff.

26. Frågan hade först reglerats i 1936 års kollektivavtal i allmänna ordalag och i mer specificerad form 1938. Se *ibid* s 257.

27. *Ibid* kapitel 14. Tidsstudierna började införas under 1930-talets andra hälft. Under 1960-talet kom turen till MTM-metoden, 1963 vid Götaverken (Arendal) och 1965 vid Kockums. Till skillnad från vid Volvo stötte det inte på något motstånd från facket sida. *Ibid* s 330f. Se också Per Sundgren "Införandet av MTM-metoden i svensk verkstadsindustri 1950-56", *Arkiv* nr 13-14 1978.

28. Svensson s 276.

29. Stråth s 320f.

30. *Ibid* s 83ff, 143.

31. *Ibid* s 107, 124ff.

32. *Ibid* s 131.

33. *Ibid* s 172.

34. *Ibid* s 192.

35. *Ibid* s 246.

36. *Ibid* s 171 och 193.

37. *Ibid* s 310ff och 319ff.

38. *Ibid* s 320.

39. *Ibid* s 180ff. Stråth skiljer visserligen på två sorters politiska frågor: (1) Ut-talanden i utrikes- och i viss men mindre mån inrikespolitiska frågor, och (2) "Symbolfrågor", i den meningen att de ofta var symboler för något mer, nämligen för själva striden mellan fraktionerna. Hit hör den ständiga kampen om fanan i 1-maj-tåget liksom frågor om anslag till parti-press och partiorganisationer (s 180). I praktiken betraktar Stråth dock alla politiska frågor som "symbolfrågor" (se nederst s 181 och överst s 182). Se även s 269.

40. *Ibid* s 312.

41. *Ibid*, s 319ff.

42. *Ibid* s 182, 187, 237, 241, 247, 254, 311, 326. Jfr också not 39 ovan.

43. *Ibid* s 311.

44. *Ibid* s 311.

45. *Ibid* s 220 ff.

46. *Ibid* s 234ff.

47. *Ibid* s 312.

48. *Ibid* s 260.

ARKIV

FÖR STUDIER I ARBETARRÖRELSENS HISTORIA · NR 27-28

Göran Therborn

Socialdemokratin träder fram

Daniel Fleming/Anders Kjellberg

Facklig radikalism i Göteborg och Malmö

Gunnar Olofsson

Den svenska socialdemokratin – en rörelse mellan
klass och stat

ARKIV

för studier i arbetarrörelsens historia utgiven av
Sällskapet för studier i arbetarrörelsens historia,
Box 16393, 103 27 Stockholm

INNEHÅLL

Göran Therborn, Socialdemokratin träder fram	3
Daniel Fleming & Anders Kjellberg, Facklig radikalism i Göteborg och Malmö	72
Gunnar Olofsson, Den svenska socialdemokratin - en rörelse mellan klass och stat	84

REDAKTION

Sven E Olsson (redaktör) Box 16393,
103 27 Stockholm 08/16 23 12; Bernt
Kennerström (adm. redaktör) Måsv. 8
B, 222 33 Lund 046/13 39 20; Gunnar
Olofsson (ansv. utg.) 046/11 81 35.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Lars Björlin, Mats Dahlkvist, Bengt
Furåker, Anders Kjellberg, Tom Ols-
son, Bengt Sandin, Sune Sunesson.

ADMINISTRATION

Postadress: Arkiv, Fack, 221 01 Lund,
Gatuadress: Östra Vallgatan 25, Lund
(046/13 39 20).

Prenumeration: 55:- för tre nummer
vid direkt prenumeration. Prenu-
meration för institutioner, bibliotek
eller via bokhandel etc. 100:-.

Stödprenumeration: 100:-

Lösnummerpris: 20:-, dubbel-
nummer 25:-.

Postgiro: 53 85 44-8, Arkiv, Lund.

Bankgiro: 643-8717.

Grafisk form: Leif Thollander.

Sättning: UN-sats, Lund.

Tryck: Studentlitteratur, Lund.

Utgivningsort: Lund 1984.

ISSN 0436-8917

TRETTIOTALET

och dess betydelse för svensk social-
demokrati tycks locka till ständigt nya
analyser. En stor del av detta nummer
ägnar vi en essä av Göran Therborn
kring det temat. Han vill bryta med den
tolkning som framför allt ser 30-talet
som genombrottet för en framgångsrik
reformism i keynesiansk tappning. En-
ligt Therborn är den centrala innebör-
den av detta årtionde en helt annan:
det markerar övergången från ett folk-
ligt agrart samhälle till ett folkligt in-
dustriellt samhälle, efter ett kort bor-
gerligt mellanspel. Utan att vara helt
medveten därom var socialdemokratin
den främste bäraren av denna process.

Socialdemokratin står också i cent-
rum för numret två övriga artiklar; i
högsta grad vad gäller Gunnar Olofs-
sons djärva försök att på tio sidor fånga
väsensdragen i rörelsens hundraåriga
utveckling; men också i Daniel Fle-
mings och Anders Kjellbergs diskus-
sion om lokala förutsättningar för ar-
betarradikalismens uppkomst.

I ett försök att komma ifatt inflation
och portohöjningar har vi ändrat pri-
serna på prenumeration och lösnum-
mer. I fortsättningen kostar en prenu-
meration (3 häften) 55:-, enkelnum-
mer 20:- och dubbelnummer 25:-. Det
blir således ännu förmånligare nu att
prenumerera på Arkiv.